

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

GINTAUTAS ZABIELA

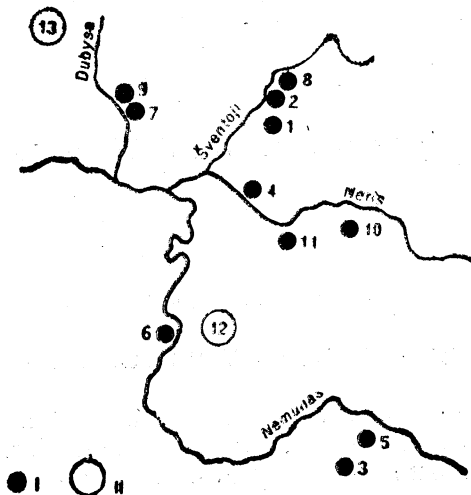
KUR STOVĖJO VORUTOS PILIS?

Pirmieji Lietuvos vietovių paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose pasiekė mus labai neaiškūs. Žinomas pavadinimas, viena kita aplinkybė, bendras istorinis kontekstas. Kad tokia vietovė nusileistų ant konkretaus žemės lopinėlio, reikia padėti daug pastangų. Ne visuomet paieškos pakrypsta norima linkme arba duoda gerų rezultatų. Tokios yra Mindaugo pilies Vorutos mėginimų lokalizuoti išdavos.

Lietuvos istorikai apie Vorutą sužinojo iš paskelbto Hipatijaus metraščio¹. Iki tol šis vardas buvo žinomas tik Rusijos istorikams, besinaudojantiems šio metraščio nuorašais ar kitais metraščiais, vienaip ar kitaip susijusiais su Hipatijaus metraščiu². Pirmasis Lietuvos istorikas, minintis Vorutos vardą, yra T. Narbutas³. Jis remiasi Bychovco kronika, kuri pasakojimą apie XIII a. vidurio įvykius Lietuvoje paėmė iš to paties Hipatijaus metraščio⁴. Vorutą mini ir S. Daukantas, tiesa, kiek savaip interpretuodamas metraščio žinias ir pilį vadindamas Vrute⁵. Nuo to laiko ši Hipatijaus metraščio žinia apie Vorutą neišeina iš istorikų, rašančių apie XIII a., aki-račio⁶.

Kadangi XIX a. Lietuvoje nebuvo vietovės, vadinamos Voruta, o Hipatijaus metraštyje nenurodyta, kur ji turėjusi būti, Vorutą pradėta tapatinti su įvairiomis vietovėmis. Nuo pirmųjų mėginimų lokalizuoti (čia pirmenybė irgi priklauso T. Narbutui⁷) iki šių dienų ji nustatyta mažiausiai 13 dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos vietų (1 pav.). Kaip matyti iš vietovių išsidėstymo, Vorutos ieškota gana didelėje teritorijoje. Kiekvienas iš mėginimų lokalizuoti rėmėsi vienais ar kitais argumentais, į kuriuos būtina atsižvelgti aiškinantis Vorutos vietą. Tačiau jų neįmanoma galutinai suprasti be svarbiausio ir vienintelio šaltinio, bylojančio apie Vorutą, — Hipatijaus metraščio — žinutės. Vorutos lokalizacijai ji reikšminga visais atžvilgiais, todėl duodame visą jos vertimą.

„O Tautvilas atbėgo į Žemaitiją pas savo dėdę Vykintą, pasitelkė jotvingius ir žemaičius ir Danielių į pagalbą, kurią anksčiau jam Danilas buvo davęs, žygiavo prieš Mindaugą. Mindaugas pasirengė ir nusprendė nesikauti su jų pulku, įžengė į pilį, vardu Voruta, ir naktį išsiuntė savo svainį, ir išvaikė ir rusus, ir jotvingius. O rytą

1 pav. Vorutos lokalizavimo vietos: I — konkrečios vietovės:

1 — Berzgainiai (P. Tarasėnka), 2 — Buteikiai (K. Žebrys), 3 — Gorodiščė (T. Narbutas), 4 — Kernavė (F. Papė), 5 — Kareličiai (M. Jarmolovičius), 6 — Liškiava (J. Toraitis), 7 — Ročiškė (L. Kšivickis), 8 — Seimyniškėliai (E. Volteris), 9 — Ūturiai (V. Kenčinskis), 10 — Varnėnai (J. Latkovskis), 11 — Vilnius (R. Batura); II — regionalai: 12 — Daugai—Varėna (H. Lovmianskis), 13 — Medvėgalis—Varniai (K. A. Steponaitis)

išjojo vokiečiai su arbaletais, ir užpuolė juos rusai su polovcais, ginkluoti lankais, o jotvingiai — svaidomosiomis ietimis, ir vaikėsi po lauką tarsi žaisdami, o iš ten grįžo į Žemaitiją”⁸.

Dabartinėje istoriografijoje yra išgalėjęs kiek kitoks įvykių prie Vorutos aprašymas, kilęs iš 6-ajame dešimtmetyje į lietuvių kalbą verstos Hipatijaus metraščio ištraukos⁹. Čia, matyt, ideologiniais sumetimais praleistas sakiny s apie vokiečių dalyvavimą susirėmimuose prie Vorutos Mindaugo pusėje¹⁰, klaidingai išversta apie Mindaugo svainio nakties išpuolio padarinius¹¹. Kaip matyti iš cituoto įvykių aprašymo, Vorutos vieta geografiškai neapibrėžta. Iš teksto tėra aišku, kad tai ne Žemaitija, nes Vorutą apgulusi kariuomenė (ar bent jau jos dalis) atėjo ir grįžo į žemaičius¹². Nepaisydamas šito, kaip tik Žemaitijoje Vorutos ieškojo V. Kenčinskis¹³. Pradiniu tašku jis paėmė 1254 m. Mindaugo žemių dovanojimo vyskupui Kristijonui raštą, minintį Raseinius, Betygalą ir Lekavą¹⁴. Pagal V. Kenčinskio logiką šios žemės turėjo būti dovanotos netoli nuo vyskupijos rezidencijos, kartu ir nuo katedros, o ši galėjo stovėti tik ten, kur rezidavo Mindaugas, t. y. sostinėje, tapatinamoje su Voruta. Tokia sostinė minėtame regione pagal šokią toki kalbinį panašumą į Vorutą tapo Ūturiai (sukeitus priebalsius „t“ ir „r“)¹⁵. V. Kenčinskio istorinių tyrimų išvadamis pasekęs L. Kšivickis Vorutą mėgino sieti su konkrečiu šių apylinkių piliakalniu. Labiausiai įtvirtintas piliakalnis yra Ročiškės kaime¹⁶. Už 1,5 varsto (≈ 1,5 km) nuo jo prasideda Verėduvos kaimas, kurio pavadinimas kiek priėmė Vorutą¹⁷. Tai L. Kšivickiui tapo papildomu pagrindu spėti, jog Voruta greičiausiai bus buvusi Ročiškės piliakalnyje¹⁸.

Šis pavyzdys plačiau pateiktas kaip daugeliui tyrinėtojų būdingas vietos nustatymo kelias. Iš pirmo žvilgsnio viskas gana logiška, tačiau, kaip jau minėta, iš pat pradžių paieška nukrypo neteisinga linkme, nes Voruta buvo ne Žemaitijoje. Tolesnė būdinga lokalizavimo klaida — Vorutos tapatinimas su Mindaugo rezidencijos vieta ar net su Lietuvos sostine. Kaip matyti iš cituotos Hipatijaus metraščio vietos, čia nieko nekalbama nei apie rezidencijos vietą, nei tuo labiau apie sostinę. Voruta čia — tiesiog Mindaugo pilis ir ne daugiau. Kiek Mindaugas turėjo tokių pilių, nežinoma. Sostinės klausimas apskritai dirbtinai sukurtas. Ankstyvosios Europos feodalinės valstybės (kaip tik tokia ir buvo Mindaugo Lietuva) nuolatinės sostinės neturėjo. Tai įrodė dar R. Varakauskas¹⁹, ir papildomai šiuo klausimu diskutuoti, pasitelkiant naujų pavyzdžių, netikslinga. Dar viena istorikų klaida susijusi su pačiu žodžiu „Voruta“. Hipatijaus metraštis aiškiai mini, jog pilis buvo „vardu Voruta“. Tai ne bendrinis daiktavardis, kaip tvirtina kai kurie istorikai²⁰. Šito tiesiogiai neteigia ir K. Būga²¹, nors kaip tik juo paprastai remiamasi aiškinant žodį. K. Būga nagrinėja žodžio „Voruta“ kilmę, ir šis aiškinimas (šaknis „vor“ reiškia „tvirtovė“) visiškai įtikinamas. Tačiau pagal tai Vorutą laikyti bendrinio daiktavardžiu²² yra tas pats, kas teigti, jog kaimas, vardu „Piliakalnis“²³, yra paprasčiausiai supiltas kalnas, ir tiek. Beje, F. Papė žodį „Voruta“ tiesiog išvertė į „vartai“²⁴, kas papildomų komentarų nereikalauja. Kiti mėginimai pagal šaknį „var“ ieškoti panašių vietovardžių dar mažiau vykę. J. Latkovskis tiesiog pagal pirmąjį žodžio skiemeni, plačiau nepagrįsdamas, Vorutą sieja su Varnėnais (Vornianais)²⁵. Vietovardžių, prasidedančių „var“, yra daugiau kaip šimtas²⁶, ir vien tai rodo tokių mėginimų nustatyti vietą nesėkmingumą.

Atskira problema, susijusi su Vorutos vardu, yra skirtingas užrašymas įvairiuose Hipatijaus metraščio nuorašuose. Seniausiame, apie 1425 m. datuojamame, nuoraše²⁷ išlaikyta originali rašyba. Vėlesniuose, Chlebnikovo (XVI a.) ir Pogodino (XVII a. pradžia), nuorašuose²⁸ vietoj „o“ atsiranda „er“, ir žodis tampa Vruta²⁹. Matyt, tai perrašinėtojų įvestas pakeitimas, sąlygotas to laiko rašybos normų. Žodžiai, prasidedantys „Vr“, lietuvių kalbai nebūdingi, užtat aptinkami slavų kalbose. Perrašinėtojų padarytu pakeitimu ar klaida³⁰ reikėtų laikyti Bychovo kronikoje minimą „Borutą“³¹.

Atskirai reikia aptarti dvi Vorutos lokalizavimo tendencijas, kurių pirmoji kyla iš bendros XIII a. vidurio istorinės situacijos, antroji — iš atskirų piliakalnių sukkelto įspūdžio. Pirmosios tendencijos šalininkai dalijasi į dvi grupes. Vieni istorikai Mindaugo veiklos centru ar sostine laiko Naugarduką, kiti — Mindaugo domeno ieško dabartinėje pietų Lietuvoje. Pirmosios istorikų grupės argumentus gana plačiai analizavo R. Batūra³², ir čia plačiau sustoti galima nebent tik ties paskutiniais M. Jermolovičiaus darbais. Jis įrodinėja, jog Lietuva buvusi dabartinėje Baltarusijos teritorijoje³³; čia ieško ir Vorutos. Remdamasis V. Pašuta, M. Jermolovičius tei-

gia, kad Naugarduko metraštininkas galėjo parašyti, jog Mindaugas įėjo į pilį, į Rutą, ir tik vėlesnis perrašinėtojas, nesupratęs teksto, pakeitė į Vorutą³⁴. Pagal tai Vorutos ieškoma prie Rutos upelio ir spėjama, kad ji gali būti dabartinių Kareličių vietoje, kur, M. Tkačiovo duomenimis, esąs piliakalnis³⁵. Visa ši teorija, pradedant labai abejotina išeities pozicija (Lietuvos centro ieškojimas palei Naugarduką), remiasi spėjimais (V. Pašutos prielaida dėl metraščio rašymo vienuolyne tarp Naugarduko ir Lietuvos prie Nemuno) ar apskritai nepaaiškintais dalykais (Kareličiai, šiuo pavadinimu žinomi nuo XIV a., yra prie Servėčiaus upės, ir čia piliakalnis neminimas³⁶). Kol kas rimta ją laikyti neverta.

Istorikai, Vorutos ieškantys Mindaugo domene arba Lietuvoje siaurąja prasme, savo žvilgsnius kreipia daugiau į pietų Lietuvą, kur jie lokalizuoja šį domeną. Tokiam paieškų regiono apibrėžimui Hipatijaus metraštis pagrindo neduoda. H. Lovmianskis Vorutos ieško Daugų apylinkėse, kur XVI a. minimi bajorai iš Pavarčios, teka Varėnėlė, stovi Varėna³⁷. Konkrečios jos vietos jis nenurodo. H. Paškevičius, smulkiau nenagrinėdamas šios problemos, seka N. Karamzinu ir Mindaugo sostinės ieško Kernavėje³⁸. E. Gudavičius laikosi H. Lovmianskio nuostatos, kad Voruta „ieškotina šių dienų pietryčių Lietuvoje buvusioje Lietuvos žemėje“³⁹. 1248—1252 m. vidaus karą vaizduojančiame žemėlapyje Tautvilas į Vorutą žygiuoja kažkur prie Merkio⁴⁰. Tačiau dabartinis Varėnos rajonas gana neturtingas vėlyvųjų archeologijos paminklų; prasti dirvožemiai (smėlynai) verčia abejoti čia buvus Lietuvos siaurąja prasme centrą.

Įspūdingų piliakalnių paveiktas J. Totoraitis Vorutą lokalizavo Liškiavoje⁴¹, o P. Tarasenka — Berzgainiuose⁴². Tai apskritai niekuo neargumentuoti spėjimai. Mūrinė Liškiavos pilis pradėta statyti tikriausiai XV a. pradžioje ir liko nebaigta⁴³. Jos vietoje esanti ankstesnė gyvenvietė greičiausiai yra I tūkstantmečio ir niekuo neišsiskiria iš kitų panašaus laikotarpio Lietuvos gyvenviečių⁴⁴. Beje, vėliau šio spėjimo atsisakė ir pats J. Totoraitis⁴⁵. P. Tarasenka pradžioje tarsi linko Vorutą lokalizuoti Šeimyniškių piliakalnyje⁴⁶, bet vėliau pasisakė už Berzgainių piliakalnį. Piliakalnis neabejotinai priklauso II tūkstantmečio pradžiai⁴⁷, turi gana nemažą aikštelę, papėdės gyvenvietę ir galingus įtvirtinimus⁴⁸, tačiau tai dar nepakankamas pagrindas teigti čia buvus Vorutą. Matyt, dėl susiklosčiusios istorinės tradicijos F. Papė Vorutą nukėlė į Kernavę, o K. Žebrys patikėjo gandaiis. „Ant Nevežio upės, įtekančios į Verintą, girdėjau esą didžiausi mūro griuvėsiai, perkasai ir mūro ant kokių ten sienų dirbtų kauburiai, daugiau versto ilgumo lig pat Verintos laukų“⁴⁹. Tai iškreiptos žinios apie Buteikių piliakalnį⁵⁰. Kartu su Virintos vardo interpretacija jos paskatino čia lokalizuoti Vorutą.

Aptarti mėginimai tapatinti Vorutą rodo, kad daugiausia į šią problemą žiūrėta prabėgom (nuoroda straipsnyje) arba kitų problemų kontekste. Lokalizacija menkai argumentuota, arba pasitelkiami

tokie faktai, kurie vienodai liudija tiek buvus, tiek ir nebuvus Vorutą toje vietoje. Yra ir visiškai neargumentuotų spėjimų.

Siame kontekste, be aptartų V. Kenčinskio bei L. Kšivickio darbų, įrodymais išsiskiria du straipsniai. Tai E. Volterio hipotezė dėl Vorutos tapatinimo su Šeimyniškėlių piliakalniu bei R. Batūros — su Vilniumi. Pastarasis darbas⁵¹, nors skirtas įrodyti iškeltai hipotezei, jog Vilnius yra seniausia (XIII a.) Lietuvos sostinė, palyginti daug vietos skiria ir Vorutai, kaip sudėtingai sprendžiamos problemos daliai. Išsamioje istoriografinėje dalyje analizuojami įvairūs mėginimai lokalizuoti Vorutą, siekiant įrodyti viena — ji iki šiol nerasta, nes visa, kas padaryta iki straipsnio pasirodymo (1966 m.), neišlaiko kritikos. Tokios nuostatos reikia Vorutai susieti su Vilniumi. Kaip matyti iš jau aptartų mėginimų lokalizuoti Vorutą, daug kur reikia sutikti su R. Batūros išdėstytais argumentais, išskyrus du atvejus. Pirmiausia tai E. Volterio spėjimo kritika, antra — nepakankama (nors labai išsami) hipotezės „Voruta — tai Vilnius“ argumentacija. Ją, kaip svarbią ir Vorutai lokalizuoti, ir paties Vilniaus istorijai, reikia aptarti smulkiau, juolab kad per paskutinius 25 m. seniausiai Vilniaus istorijai nušviesti atsirado papildomų faktų.

Pirmiausia R. Batūra neišvengė daugeliui istorikų būdingos tendencijos mechaniškai susieti 3 skirtingus rašytinių šaltinių duomenis į vieną. Vienas jų — Hipatijaus metraščio Vorutos paminėjimas, kitas — Eiliuotosios Livonijos kronikos žinutė, jog Mindaugas užsidarė savo pilyje, ir trečias — Mindaugo dokumentai, rašyti „mūsų dvare Lietuvoje“⁵². Visas šias žinutes sieti į vieną reiškia tą patį, kas Mindaugą iš Lietuvos valstybės (tegu ir nedidelės) valdovo paversti vienos pilies valdovu, t. y. smulkiu kunigaikščiu su vienintele piliimi. Šaltiniai irgi prieštarauja tokiam suplakimui. Eiliuotoji Livonijos kronika kalba ne apie Hipatijaus metraštyje aprašomą Vorutos apgulimą, o apie kalavijuočių vykdomą Mindaugo puolimą⁵³. Pastarasis pagal naujuosius E. Gudavičiaus tyrinėjimus vyko 1250 m. pirmojoje pusėje⁵⁴, ir Mindaugas bei kalavijuočiai buvo kovojančios pusės. Vorutą 1251 m. pirmojoje pusėje⁵⁵ apgulė jungtinės pajėgos, ir čia Mindaugas ir kalavijuočiai (vokiečiai) buvo sąjungininkai. Tad kodėl Mindaugas abu kartus turėjo gintis toje pačioje pilyje? Šio teiginio neįmanoma nei įrodyti, nei paneigti; tad juo remtis, įrodinėjant Vorutos buvimo vietą, nereikia. Mindaugo laisškai, rašyti jo dvare Lietuvoje, tik tiek ir pasako — dvare, Lietuvoje, ir tai irgi joks argumentas Vorutos naudai ar nenaudai. Sostinės klausimas (taip pat daugelio istorikų paklydimas) jau buvo palietas ir plačiau ties juo sustoti neverta, juolab kad R. Batūra nepateikia jokio rimto argumento, įrodančio XIII a. egzistavus Lietuvos sostinę. Pavieniai mėginimai tai padaryti, remiantis vėlyvais, daugiausia XVI a., šaltiniais (iš esmės legendine jų dalimi), susilaukė kritikos dėl mažo jų patikimumo⁵⁶.

Atmetus šiuos teiginius, lieka bene vienintelis R. Batūros argumentas hipotezės Voruta — tai Vilnius naudai — Vilnius yra stambus XIII—XIV a. centras. Paskutinių metų archeologiniai tyrinėjimai

patvirtina, jog XIV a. Vilnius išties buvęs toks centras⁵⁷. Tačiau šitai nuo 1323 m. teigia ir istoriniai šaltiniai; taigi nieko nauja nepasakoma. Sunkiau yra su XIII amžiumi. Dėl prastos šio laikotarpio chronologijos dirbiniai datuojami plačiu laikotarpiu, daugiausia XIII—XIV a., todėl XIII amžius apščiau aptinkamas literatūroje apie seniausią Vilnių⁵⁸. Ryškesnių XIII a. sluoksnių kol kas neaptikta arba jų radimo faktai abejotini. Tai atkasti mūro fragmentai, datuoti daugiausia pagal mūrijimo techniką⁵⁹, nenukasti iki įžemio kultūriniai sluoksniai⁶⁰, iki šiol (1990 m.) neparašytos tyrinėjimų ataskaitos⁶¹, dėl ko literatūroje paskelbti teiginiai yra pliki⁶² arba populiarūs⁶³. Vis dėlto ateityje Vilniuje turėtų būti rasta neabejotinų XIII a. ar net ankstesnių kultūrinių sluoksnių arba šio laikotarpio medžiaga išskirta iš praėjusių kasinėjimų, tačiau tai būtų irgi ne lemiamas įrodymas Vorutos byloje — XIII a. ji buvo ne vientelė Lietuvos gyvenvietė.

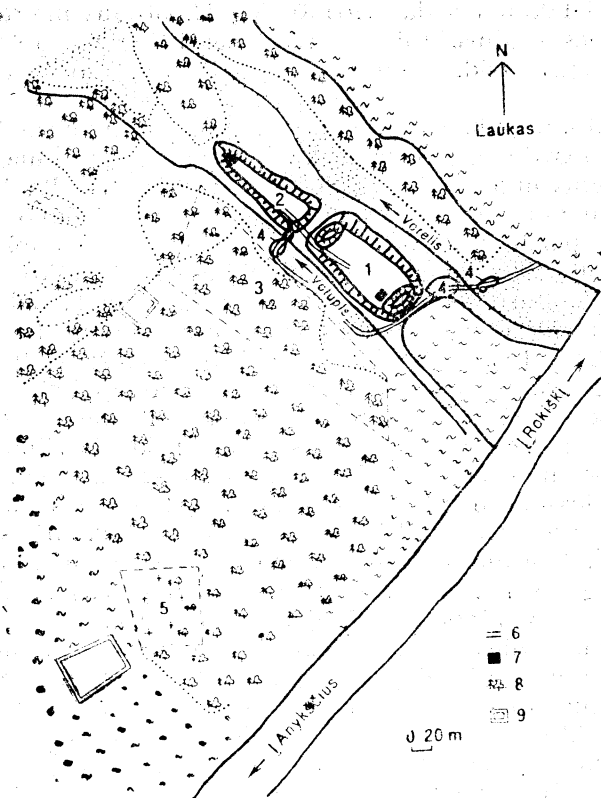
Taigi nėra rimtų argumentų R. Batūros hipotezei paremti. Matyt, todėl ją skeptiškai sutiko net patys Vilniaus miesto istorikai⁶⁴. Lietuvos istoriografijoje ši hipotezė plačiau nepaplito, o pakartotinis jos atgaivinimas susilaukė kritikos⁶⁵. Pavienių jos atgarsių išliko tik romantinės pakraipos Lietuvos istorikų darbuose⁶⁶. R. Batūros hipotezė neatsako į tokius natūraliai iš Hipatijaus metraščio žinutės kylančius klausimus, kaip čia (jeigu „Voruta yra Vilnius“⁶⁷) atsidūrė Mindaugo sąjungininkai vokiečiai, kodėl po 70 m. Vorutą virto Vilniumi⁶⁸, ir kt.

Iš žinutės apie Vorutą kylantys klausimai bei nesėkmingi mėginimai lokalizuoti pilį reikalauja aptarti patį pagrindinį klausimą: ar Hipatijaus metraščio žinutė yra patikima? Pripažinus ją išgalvota, Vorutos lokalizavimas netektų prasmės.

Istorikai sutaria, kad Hipatijaus metraštis, užsibaigiantis 1292 m., baigtas rašyti apie XIII a. pabaigą⁶⁹, tad 1251 m. įvykiai irgi turėjo būti aprašyti ne vėliau šios datos. Žinutės autentiškumu istorikai neabejojo, pagaliau ir kam metraštininkui reikėtų išgalvoti karo veiksmus prie pilies, kurios net nepavyko paimti. Apskritai visi įvykiai tiek ties pačia Voruta, tiek ir prieš ją, ypač po nesėkmingo pilies apgulimo, kai jau Mindaugas puolė Vykinto pilį Tvirement, aprašyti gana sklandžiai, nurodyta ir detalių (naktį, su arbaletais, ietimis ir kt.). Tai mažai primena sausą faktų fiksavimą, panašiau į stebėtus įvykius. Pagaliau minimi net du vietovardžiai, ko neaptinkame kitose metraščio vietose, kalbančiose apie Mindaugo laikus. Visa tai rodo, jog žinutės šaltinis turėjo tiesiogiai dalyvauti aprašytuose įvykiuose. Tam buvo visos sąlygos. Vorutą apsiautusiame kariuomenėje buvo Haličo kunigaikščio Danieliaus Romanovičiaus (1221—1264) pulkai, o juk kaip tik šioje kunigaikštystėje ir atsirado Hipatijaus metraštis⁷⁰. Visa tai leidžia spėti, jog metraštininkas įvykius užrašė pagal žmogaus (kario), dalyvavusio juose, pasakojimą. Netiesiogiai tai liudija metraščių tyrinėjęs I. Jereminas, pripažįstantis įvykių liudinininkus kaip metraščio žinių šaltinį⁷¹. Šį teiginį paremia V. Pašuta, spėdamas, jog minėta žinutė buvo paimta iš Tautvilo ir Gedvydo sąjungininkų rusų kunigaikščių⁷².

Išvardyti faktai leidžia tvirtinti, jog Hipatijaus metraščio žinutė yra patikimas šaltinis. Tai dar kartą patvirtina jau aptartą teiginį, kad Mindaugas užsidarė pilyje, „vardu Voruta“, o ne abstrakčioje pilyje⁷³.

Dabar kitaip galime pažiūrėti į E. Volterio hipotezę, kad Voruta stovėjusi dabartiniame Šeimyniškėlių piliakalnyje, esančiame 2 km į šiaurės rytus nuo Anykščių. Ši hipotezė buvo iškelta 1909 metais. Tuomet Šeimyniškėlių piliakalnis mokslui dar nebuvo žinomas, ir E. Volteris pagal XIII—XIV a. rašytinius šaltinius lokalizavo tik Letavą netoli Anykščių ir šiose apylinkėse siūlė ieškoti Vorutos⁷⁴. 1927 m. E. Volteris pavedė Panevėžio mokytojui P. Butėnui išžvalgyti spėjamą Mindaugo sostinės vietą prie Letavos. Tų pačių metų rugpjūčio 28—31 d. P. Butėnas apkeliaavo nemaža vietų Šventosios dešiniajame krante (daugiausia Andrioniško apylinkėse), tačiau į kairįjį nepersikėlė ir apie Šeimyniškėlių piliakalnį nieko nesužinojo⁷⁵. Bet E. Volteris savo nuostatos nepakeitė. Hipotezė sutvirtėjo, profesoriui pačiam 1935 m. liepos 28—29 d. aplankius Šeimyniškėlių piliakalnį bei Letavos apylinkes. Rašytojas A. Vienuolis-Zukauskas tuoj pat griebėsi plunksnos ir paskelbė šių paieškų rezultatus⁷⁶. Jam didesnių neiškumų dėl Vorutos nekilo. Šią žinutę greitai pasigavo ir kiti laikraščiai⁷⁷. Rudeniopats E. Volteris plačiau išdėstė savo hipotezę⁷⁸. Deja, ji labiau primena paprastą spėjimą, gausiai atmiestą istoriniais, etnografiniais, kalbiniais ekskursais, su Voruta visiškai nesusijusiais. Jokios argumentacijos dėl Šeimyniškėlių piliakalnio tapatinimo su Voruta čia nėra („ar galim atrasti Variūtos kalną“, „iki šiol niekas neišmatavo piliakalnio, esančio tarp Volupės ir Vorelio upelių“⁷⁹). E. Volterio manymu, Voruta galės būti identifikuota pagal archeologinių kasinėjimų rezultatus, jog bus rasti: „1). ginklai, vartojami kovoj tarp Tautvilo ir Mindaugo ir jų palydovų; 2). karūnacijos ceremonijos pėdsakai, galbūt kryžiai, monstancija ir pan.; 3). vartų vieta, per kurią įžengė ne tiktai Mindaugas ir Morta, bet ir palydovai, brangiai apsiausti ir apginkluoti“⁸⁰. Tokioms išvadoms atsiliepė tikriausiai tiek senyvas profesorius amžius, tiek jo, kaip filologo, išsilavinimas. Matyt, todėl į E. Volterio hipotezę ir nebuvo rimtai žiūrima, nors į istoriografiją ji pateko⁸¹. E. Volterio hipotezė neišvengė ir kitiems istorikams būdingų klaidų (pvz., mechaniško skirtingų šaltinių tapatinimo), už ką buvo pagrįstai kritikuota⁸². Tačiau Šeimyniškėlių piliakalnis, kaip Vorutos vieta, kažkaip liko nuošalyje, nors paskutiniu metu susidomėjimas tiek juo, tiek E. Volterio hipoteze vėl išaugo⁸³. Piliakalnis yra vienas didžiausių rytų Lietuvoje, o iš II tūkstantmečio pradžios — ir pats didžiausias⁸⁴. Įrengtas aukštumos kyšulio vidurinėje dalyje. Kyšulio pietine papėde teka vasarą išdžiūstantis Volupis, šiaurine — Vorelis (2 pav.). Aikštelė trapecijos formos, šiaurės vakarų—pietryčių krypties. Ji 80 m ilgio, pietryčiuose 40 m, šiaurės vakaruose — 25 m pločio⁸⁵. Pietryčiuose piliakalnį nuo gretimos aukštumos skiria 80 m ilgio ir 6 m gylio griovys, kurio viršus 35 m, dugnas — iki 10 m pločio. Aikštelės pietryčių pakraštyje supiltas 4 m, šiaurės vakarų — 2 m aukščio pylimas.

2 pav. Šeimyniškėlių archeologijos paminklų komplekso schema:

1 — piliakalnis, 2 — papilys, 3 — papėdės gyvenvietė, 4 — papėdės pylimai, 5 — senkapis, 6 — senasis kelias į pilį, 7 — 1990 m. tvirtina piliakalnio vieta, 8 — miškas, 9 — šiuolaikiniai pastatai

Už jo iškastas 60 m ilgio ir 10 m gylio griovys, kurio viršus 35 m, dugnas — 4 m pločio. Griovys skiria piliakalnį nuo įtvirtinto papilio, užimančio aukštumos šiaurės vakarų kyšulį⁸⁶. Papilys irgi trapecijijos formos, pietryčių—šiaurės vakarų krypties, 100 m ilgio ir 20 m pločio pietryčių bei 10 m pločio—šiaurės vakarų dalyje. Šioje pusėje jis sustiprintas 5 m pločio ir 2 m gylio grioviu bei už jo supiltu 18 m pločio pagrindu ir 0,5 m aukščio pylimu. Piliakalnio šlaitai statūs, iki 15 m aukščio. Pietvakarių pašlaitėje Volupio slėnis užtvertas 20 m ilgio, iki 3 m aukščio bei 8 m pločio viršuje ir 20 m pločio pagrindu pylimu. Jis sulaikydavo negausius Volupio vandenį, padarydamas čia tvenkinį, o vandens perteklių nukreipdavo šiaurės vakarų grioviu į Vorelį. Už pylimo palei papilį 50 m ilgio Volupio atkarpa pagilinta iki 2,5 m ir paversta savotišku grioviu, kurio dugnas 9 m pločio.

Visi šie piliakalnio gynybiniai įrenginiai labai apardyti XX a. 3—5-ajame dešimtmetyje dirbant žemę. Piliakalnio savininko J. Gri-mašausko dukters E. Žvirblienės duomenimis, pylimai pažemėjo maž-

daug 2 m, P. Tarasenos duomenimis, — net 4 m⁸⁷. Dabar sunku nustatyti buvusius piliakalnio šlaitus. Šiuo metu jie 2—3 m žemiau aikštelės (taip pat ir papilyje), padaryti statesni. Pylimas per Volupį perkastas grioviu.

Šeimyniškėlių piliakalnyje imanoma nurodyti senojo kelio į pili vietą. Jis ėjo iš šiaurės rytų. Čia, Vorelio dešiniajame krante, yra išlikusi 16 m ilgio ir tokio pat pločio pagrindu, iki 3 m aukščio, viršuje 5 m pločio kelio sankasa. Per dabar jau gilyn išgraužusį Vorelį buvo medinis tiltas. Perkasant minėtą pylimą, rasta ažuolinių stulpų liekanų⁸⁸. Kelias išėjo į trikampę 25×20 m dydžio, iki 1 m aukščio kalvelę pietrytinio piliakalnio griovio šiaurės rytų pakraštyje. Toliau kelias ėjo minėtu gynybiniu grioviu iki Volupio, matyt, vėl mediniu tilteliu ar tiesiog brasta kirto jį, išėjo į kairįjį Volupio krantą ir dar kartą kirto Volupį jau aprašyta užtvanka. Toliau ne labai ryškūs jo pėdsakai veda į priešpilį greičiausiai pietvakarių šlaitu. Iš priešpilio į piliakalnį per šiaurės vakarų griovį vėl buvo nutiestas medinis tiltas. Jis rėmėsi į šiaurės vakarų piliakalnio šlaite išlikusią 10 m ilgio ir 1 m aukščio bei 8 m pločio kelio sankasą. Į pilies kiemą (piliakalnio aikštelę) kelias bus vedęs pro šiaurės vakarų pylimo pietvakarių šoną.

Pagal įrengimą Šeimyniškėlių piliakalnis panašiausias į Šeimyniškių (Utenos raj.) piliakalnį⁸⁹, kuriame XIV a. stovėjo Užpalių pilis⁹⁰. Abu piliakalniai skiriasi tik tuo, kad Šeimyniškių papilys su piliakalniu sukeisti vietomis. Abiejų piliakalnių panašus išplanavimas. Tai leidžia spėti, jog jie įrengti vienu laiku ir galbūt vadovaujant net tam pačiam žmogui. Šeimyniškėlių piliakalnyje stovėjusios pilies pavadinimo nežinome, nes XIV a. šaltiniai jos nemini.

Šeimyniškėlių piliakalnio vaizdas rodo, kad jo gynybiniai įrenginiai galėjo atlaikyti priešų puolimą ir pridengti patį Mindaugą.

Išorinį Šeimyniškėlių ir Vorutos tapatumą patvirtina ir Hipatijaus metraščio žinutė. Nors joje pati pilis neaprašyta, tačiau metraštyje minimos dvi detalės atitinka natūrą. Pirmiausia tai iš pilies išjojantys vokiečiai. Tai padaryti buvo galima tik platesniu ar siauresniu keliu, kuris, kaip matyti iš aprašymo, buvo visai neblogas. Antras svarbus faktas — laukas, kuriame išjojusieji susikovė su apgulusiais pilį rusais, polovciais ir jotvingiais. Kelias iš piliakalnio veda tiesiai į didelį (daugiau kaip 1 km²) lygų lauką. Nėra duomenų, kaip jis atrodė XIII amžiuje. Pagal Hipatijaus metraščių šis laukas negalėjo būti koks mažas plotas, nes raiteliai vaikėsi po jį. Danieliaus kariai, iš kurių žinią bus paėmęs metraštininkas, pagal savo kunigaikštystės kraštovaizdį vargu ar galėjo lauku vadinti mažą plotą. Lietuvos piliakalniai paprastai įrengiami sunkiai prieinamose vietose ir ne visuomet prie jų yra pakankamai dideli lygūs laukai.

Vorutos lokalizavimui Šeimyniškėlių piliakalnyje netiesiogiai pritaria ir vokiečių dalyvavimas įvykiuose. Vokiečiai čia gali būti tik kalavijuočiai, nes kryžiuočiai tuo metu buvo užsiėmę Prūsijos nukariavimu ir su Lietuva artimesnių reikalų dar neturėjo. Vorutos

įvykiuose vokiečiai — Mindaugo sąjungininkai, o dar prieš metus žygiavo prieš Mindaugą į krašto gilumą. To meto politinė padėtis dažnai keitėsi ir vargu ar Livonijos ordino kariuomenės būrys būtų drįsęs stovėti kažkur Lietuvos gilumoje — dabartinėje pietų Lietuvoje. Gerokai saugiau kalavijuočiams buvo apsisototi arčiau savo sienų. Šeimyniškėlių piliakalnis kaip tik ir yra tuometinės Lietuvos pasienyje. 1261 m. Mindaugo užrašytos Sėlos ribos⁹¹ ėjo vos 6 km į šiaurės vakarus nuo piliakalnio.

Pagaliau nereikia atmesti galimybės šiose vietose ieškoti Lietuvos centro. Juk XVI a. Anykščių apylinkėse egzistavo Lietuvos vaitystė⁹². Nors ši problema tiesiogiai nesusijusi su Vorutos lokalizavimu, dar nėra smulkiau išnagrinėta.

Atskirai aptartinas Šeimyniškėlių piliakalnio pavadinimas. Jau kuris laikas piliakalnis vadinamas Voruta, ir šis vardas dabar paplitęs tarp vietos gyventojų. Vieni teigia taip piliakalnį buvus vadintą nuo seno (92 metų L. Grimašauskienė), kiti sako, kad Voruta jis pavadintas tik prieš II pasaulinį karą, anksčiau jokio pavadinimo neturėjo. Būtina patikslinti rašytinius duomenis, liečiančius šį klausimą.

Šeimyniškėlių piliakalnis vėlai pateko į archeologų akiratį. Pirmoji žinia apie jį yra maždaug iš 1925 metų⁹³. P. Tarasenka jį mini, remdamasis neišlikusiu V. Karvelio pranešimu⁹⁴. Abiejose žinutėse piliakalnis pavadinimo neturi. 1932 m. žinutėje jis irgi be pavadinimo⁹⁵. Kitos žinios užrašytos 1935 m. jau po E. Volterio apsilankymo. Kartu su juo piliakalnyje buvęs A. Vienuolis, praėjus vos porai dienų po profesoriaus išvykimo, „Lietuvos aidui“ perdavė straipsnelį apie Šeimyniškėlius⁹⁶. Iš jo sužinome, kad seni žmonės „piliakalnį vadina „Vorutės“ kalnu, nes dvaro akmistrinė, vardu Varutė, tame kalne paslėpusi nuo maskolių dvaro brangenybes ir niekam neparodžiusi tos vietos, mirusi“⁹⁷. Po nepilno mėnesio B. Puodžiūno užpildytoje archeologijos paminklo anketoje nurodoma, jog pavimų apie piliakalnį nėra⁹⁸, o spalio mėn. J. Mačeika pažymi, kad piliakalnis vadintas tiesiog piliakalniu, Voruta pavadintas neseniai⁹⁹. Vėliau šios žinios buvo tik pasirinktinai kartojamos. A. Vienuolio minimos legendos dabar vietos gyventojai nežino; o tai kelia įtarimą, jog šį siužetą eksromptu sukūręs pats rašytojas. Tokį spėjimą patvirtina ir pasakojime minimi maskoliai. Archeologijos paminklus liečiančiose legendose rusų paminėjimas nebūdingas ir paprastai rodo labai vėlyvą tokių pasakojimų kilmę. Matyt, reikia sutikti su J. Jurginio nuomone, kad Šeimyniškėlių piliakalnį Voruta, E. Volterio veikiamas, pavadino A. Vienuolis, sugalvojęs ir minėtą legendą¹⁰⁰. Tai, kad Vorutos pavadinimas Šeimyniškėlių piliakalniui labai greitai prigijo, rodytų, jog ši vieta greičiausiai neturėjo pavadinimo, o piliakalniu ją irgi bus pavadinę tik prasilavinę žmonės. Netiesiogiai šį spėjimą patvirtina J. Basanavičius. 1910 m. jis 2 dienas kasinėjo Šeimyniškėlių senkapį, esantį tik už 400 m į pietvakarius nuo piliakalnio, lankė kitas įdomesnes Anykščių apylinkių vietas¹⁰¹. Sunku patikėti, kad senove besidomintis daktaras būtų praleidęs pro ausis žinią apie greta esantį piliakalnį (nekalbant jau

apie Vorutą), jeigu tuomet jis būtų buvęs žinomas. Vietos gyven-tojų duomenimis, iki 1920 m. piliakalnis buvo nežinomas, apaugęs medžiais ir rastas tik Šeimyniškėlių kaimui išsiskirščius į vienkie-mius, naujakuriams iškirtus jame mišką ir pradėjus arti kalną. Kad iki to laiko šios vietos net piliakalniu nevadino, netiesiogiai liudija ir 1990 m. prie Anykščių aptiktas Liudiškių piliakalnis, kurio vietos gyventojai irgi niekaip nevadino ¹⁰².

Vorutos pavadinimui prigyti padėjo ne tik laisva vieta ir rašy-tojo autoritetas. Šalia piliakalnio tekantis Vorėlis, kiek toliau — Varius ir su juo susiję vietovardžiai sudaro tam palankias sąlygas. Pagaliau žodis „Voruta“ (Varutė) turi du anykštėnų ir kupiškėnų tarnei būdingus požymius: negalūninį balsį „a“ verčia „o“ bei galūninį „ė“ verčia „a“¹⁰³. Matyt, panaši lingvistinė žodžio „Vo-ruta“ analizė leido K. Būgai Hipatijaus metraštyje minimos pilies ieškoti dabartiniuose Utenos ir Anykščių rajonuose ¹⁰⁴.

Tad kalbos duomenys irgi neprieštarauja Vorutai lokalizuoti Šeimyniškėlių piliakalnyje.

Paskutinė duomenų grupė, kuria galime remtis spręsdami Vo-rutos problemą, yra archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Piliakalnis mūsų dienas pasiekė smarkiai apardytas, tad jo kultūriniai sluoks-niai (ypač vėlyvieji) turi būti labai suardyti ar net apskritai sunai-kinti. Ariant aikštelę, buvo aptinkama apdegusio molio gabalėlių, akmenų, žiestosios keramikos šukių. Radinių tiek nedaug, jog net muziejų nepasiekė. Tačiau jie rodo, kad piliakalnis neturtingas senienų.

Padėtį iš esmės pakeitė 1990 m. straipsnio autoriaus atlikti ka-sinėjimai. Piliakalnyje ištirta 100 m², papėdės gyvenvietėje — 110 m², senkapyje — 136,3 m², šurfuotos archeologiniu požiūriu įtartinos vietos. Nors surinkta medžiaga ir negausi, leidžia paaiškinti kai kuriuos klausimus, svarbius Vorutos lokalizacijos problemai spręsti.

Pirmiausia nustatyta, jog piliakalnis įrengtas iki tol negyven-toje smėlingoje kalvoje. Virš įžemio gerai išsiskiria iki 20 cm storio pilkai gelsvo priesmėlio sluoksnis, žymintis buvusį dirvos paviršių. Jame jokių žmogaus veiklos pėdsakų nėra. Panaši padėtis ir papė-dės gyvenvietėje, aptiktoje į pietus nuo piliakalnio pušimis apau-gusioje aukštumoje. Gyvenvietę irgi labai apardė arimai, išpustė vėjas, tačiau užpustytose vietose (1 plotas) kultūrinis sluoksnis pri-dengtas apie 1 m storio per du kartus sunėšta kopa ir išlikęs gana gerai. Papėdės gyvenvietė viensluoksnė ir vienalaikė su piliakalniu (išskyrus žalvario amžiaus gyvenvietės pėdsakus). Tiek joje, tiek piliakalnyje rasta vienodos keramikos. Senkapyje būta žirgų kapų. Tyrinėjant nustatyta, jog piliakalnio kultūrinis sluoksnis iki 1 m storio, įskaitant suartą viršutinį sluoksnį bei užpluktą pylimo molį. Nesuardytas kultūrinis sluoksnis sudaro 20 cm. Aikštelės viduryje jis visiškai sunaikintas. Ištirtas plotas pylimo papėdėje, kur kultū-rinį sluoksnį išsaugojo nuo pylimo viršaus nuarta žemė. Apatinėje sluoksnio dalyje išlikusios iki 40 cm skersmens duobės stulpams. Viena tokia apdėta akmenimis. Stulpavietės įgilintos iki 1 m nuo įžemio. Kultūriniame sluoksnyje nemaža molio tinko gabalų. Visa

3 pav. 1990 m. tyrinėto Seimyniskėlių piliakalnio radiniai: 1 — vytinė apyrankė, 2 — žiedas, 3 — geležinis strėlės antgalis, 4 — arbaletos strėlės antgalis, 5 — peilis, 6 — peilio kriaunos, 7—11 — keramika

tai rodo čia buvus stulpais paremtų galerijų, esančių vidinėje gyveninių sienų pusėje. Ryškesnių degusių pėdsakų, kaip ir židinių, nerasta. Kadangi ištirta maždaug tik 1/25 piliakalnio aikštelės, būtų per drąsu kalbėti apie pastatus. Aikštelės pakraščiai sutvirtinti plūkto molio sluoksniu, pietryčių pylimas irgi plūktas iš molio, kuris, sprendžiant iš žmonių pasakojimų, buvo sutvirtintas rąstų konstrukcijomis. Kokių ryškesnių remonto ar perstatymo pėdsakų nepastebėta, tačiau apie tai kalbėti per anksti, nes nepadarytas pylimo pjūvis. Surinkta medžiaga chronologiškai vienalytė (3 pav.). Keramika žiesta, puošta bangelėmis arba keturkampiu spauduku. Vienas puodo dugnas su ženklu. Ženklintų puodų XIII—XIV a. pasitaiko tik dideliuose centruose¹⁰⁵. Iš geriau datuotų radinių minėtini geležinis arbaletos strėlės antgalis, žalvarinė vytinė apyrankė. Panašios būdingos XII a. antrosios pusės Novgorodo apylinkių slovenams¹⁰⁶, XII—XIII a. Kostromos Pavolgio viatičiams¹⁰⁷. Jų rasta Asutės (Latvija) piliakalnio XIII a. sluoksniuose¹⁰⁸, Slobodkos (Oriolo sritis) piliakalnio XII a. antrosios pusės—XIII a. pirmosios pusės sluoksniuose¹⁰⁹. Lietuvoje vytinių apyrankių negausu¹¹⁰, panašios skiriamos XII—XIII amžiui¹¹¹. Analogiškas arbaletos strėlės antgalis rastas Asutėje irgi XIII a. sluoksnyje¹¹². Lietuvoje XIV a. aptinkama gerokai masyvesnių antgalių¹¹³.

Iš Seimyniskėlių piliakalnį datuojančių radinių reikia paminėti lietuviškų sidabrinių ilgujų lobį, išartą aikštelėje apie 1938 metus. Jį sudarė keli sidabriniai lydiniai su įkartomis, kurie buvę parduoti kolekcionieriui¹¹⁴. Sprendžiant iš išlikusių duomenų, panašu, jog

rasta pusapvalės lazdelės pavidalo lydinių. Greičiausiai vienas iš jų buvo patekęs į Anykščių A. Baranausko klėtelę-muziejų, iš kur per II pasaulinį karą dingo¹¹⁵. Pusapvalės lazdelės pavidalo sidabrinius lydinius daugiausia vartojo XII a. antroje pusėje—XIII amžiuje¹¹⁶.

Apibendrinant archeologinių dirbinių chronologiją, matyti, kad radiniai yra XIII a. ir neprieštaruoja Vorutos lokalizavimui šiame piliakalnyje.

Įrengiant Šeimyniškėlių piliakalnį, atlikti didžiuliai žemės kasimo darbai. Paskaičius pagal dabartinius jo matmenis, iškasta apie 23 000 m³ žemės, kuri supilta į įvairius pylimus, aikštelės pakraščius. Sukaupti duomenys leidžia teigti, jog pilis buvo medinė, statyta iš sukirstų rąstų, apkrėstų moliu, ne žemesnė už dabartinį dviaukštį namą. Pilies gynybinių sienų perimetras buvo apie 220 m, o įskaitant papilį—500 m. Tokiai piliai pastatyti reikėjo nemaža darbininkų. Apytiksliais skaičiavimais, greičiau kaip per pusę metų ją įrengti tuščioje vietoje vargu ar buvo įmanoma, net jei nuolatos dirbo po 500 žmonių. Tokius skaičiavimus patvirtina eksperimentinė archeologija. Anglijoje Lante esančius I a. Romos įtvirtinimus (pylimas ir griovys—iš viso apie 3000 m³ žemių) 210—300 žmonių, dirbdami po 10 valandų per dieną, galėjo įrengti per 9—12 dienų¹¹⁷. Maždaug 500 žmonių galėjo sudaryti pilies gynėjų gretas (1 žmogus 1 m pilies sienos). Pateiktus skaičius galima įvairiai interpretuoti, tačiau jie rodo, kad šią pilį pajėgė įrengti tik galinga jėga, kokia XIII a. tegalėjo būti valstybė. To laiko politinė situacija (XIII a. bene pavojingiausias priešas buvo kalavijuočiai—prisiminkime 1250 m. jų žygį į Lietuvą, kuomet Mindaugas gynėsi bevardėje pilyje) paaiškina vietą, kurioje buvo pastatyta pilis. Ji leido kontroliuoti Šventosios upę ir buvo vienas iš šiauriausių Lietuvos valstybės atramos punktų. Visa tai irgi neprieštaruoja Vorutos lokalizavimui Šeimyniškėlių piliakalnyje. Neseniai pastatytoje pilyje Mindaugas galėjo užsidaryti ir gintis nuo koalicijos. Tai nebuvo silpna pilis.

Dėl nestoro kultūrinio sluoksnio be židinių ir ryškesnių degėsių manoma, kad pilis buvo vien gynybinė ir greičiausiai tiesiog palikta, o ne sudeginta priešų. Tai, kad XIV a. šaltiniai neužsimena apie ją, rodytų, kad ji gana greitai buvo apleista. Po Mindaugo nužudymo Lietuvoje susiklosčiusi politinė situacija leidžia paaiškinti ir šį faktą. Prasideda kovos dėl didžiojo kunigaikščio sosto, dėl ko įsigali Gediminaičiai, vakaruose atsiranda pavojingesnis priešas—kryžiuočiai, po Durbės mūšio laikinai susilpnėja kalavijuočiai. Šios priežastys, matyt, ir padarė Vorutą mažai reikšmingą, ir dėl to ji sunyko.

Tiesa, 1392 m. datuojamame Sėlos ribų nustatymo akte¹¹⁸ minimas „piliakalnis, vadinamas Lietuva“¹¹⁹, kuris iš viso konteksto gali būti tik Šeimyniškėliai. Šį faktą galima aiškinti dvejopai. Arba tai nelabai tikslus sekimas 1261 m. Mindaugo Sėlos dovanojimo aktu, Letavos upelį supainiojus su piliakalniu, arba Lietuvos pusėje buvusį bevardį piliakalnį taip pavadino akto sudarytojas. Sunkiai įtikinama, kad išties piliakalnis (vadinasi, ir jame stovėjusi pilis)

galėjo vadintis Lietuva. Vorutos vardas, suteiktas naujai tuščioje ar retai gyvenamoje vietoje piliai, matyt, ir reiškiantis tiesiog „pili“, išnyko kartu su ja greičiausiai dar XIII amžiuje. Iš XIV a. analogijų — naujai pastatytos pilys vadintos tiesiog Naujapiliais ir vėliau irgi sunykusios — matome, kad tai visai įtikinamas dalykas.

Išdėstyti faktai¹²⁰ rodo, kad Vorutos pilis greičiausiai buvo Šeimyniškių piliakalnyje. Kol kas nėra kitos tokios vietos, kuri taip neprieštarautų jos lokalizacijai. Faktų prieš ją rasti nepavyko. Galutinai ir neabejotinai Vorutos vietą vargu kada ar pasiseks nustatyti, nebent bus aptikta neginčytinų šaltinių. Šiandien galime tik pritarti anykštėnams, kurie ir be didesnio mokslinio pagrindimo Šeimyniškių piliakalnį vadina Voruta.

¹ Полное собрание русских летописей (toliau — ПСРА). Т. 2: Ипатьевская летопись. Спб., 1843. С. 188.

² Карамзин Н. М. История государства российского. Спб., 1819. Т. 4. С. 47. Примеч. 102.

³ Narbutt T. Dzieje narodu litewskiego. Wilno, 1838. Т. 4. S. 161.

⁴ Lietuvos metraštis. V., 1971. P. 17, 210.

⁵ Daukantas S. Lietuvos istorija. Plymouth, 1893. Т. 1. P. 298.

⁶ Gana išsamiai literatūrą aptarė R. Batūra (Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija (toliau — MADA). 1966. Т. 1. P. 141—165).

⁷ Narbutt T. Op. cit. P. 162. Išn. 1.

⁸ «Тевтевиаль же прибеже в Жемоить ко воуеви своему Выкынтowi пойма Ятвязе и Жемоить и помощь Данилоу иже бе даль емоу Данил древле иде на Мидовга. Миндъвгъ же собирался бе и оумыслив же себе не битися с ними полком нъ вниде во град именемъ Вороута и высла шоурина своего ноць и розгнаша и Роусь и Ятвязь. На оутрею же выехаша Немце со самострелы и ехаша на не Роусь и Половци и стрелами и Ятвязи со сулицами и гопишася на поли подобной игре и оттоуда же вратишася въ Жемоить» (ПСРА. Т. 2: Ипатьевская летопись. С. 817—818).

⁹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955. Т. 1. P. 34—35.

¹⁰ Ten pat. P. 35.

¹¹ Šią klaidą nurodė E. Gudavičius (Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko // MADA. 1983. Т. 2. P. 65, 69. Išn. 52).

¹² Batūra R. Min. veik. P. 148 ir kt.

¹³ Kętrzyński W. Najdawniejsza stolica litewska // Kwartalnik historyczny. 1907. Т. 21. S. 605—611.

¹⁴ Liv-Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (toliau — LECU). Reval, 1853. Bd. 1. S. 345.

¹⁵ Ten pat. P. 610.

¹⁶ Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau — LAA). V., 1975. Т. 2. P. 146.

¹⁷ Krzywicki L. W poszukiwaniu grodu Mendoga // Przegląd historyczny. 1909. Т. 8. S. 45.

¹⁸ Ten pat. P. 46.

¹⁹ Vārakauskas R. Lietuvos valstybės susidarymo klausimu // Istorija. V., 1969. Т. 10. P. 179. Išn. 77.

²⁰ Pvz., Batūra R. Min. veik. P. 143—144.

²¹ Būga K. „Вопойта“. Ariogala. Vereduva // Draugija. 1909. Т. 8. Nr. 30. P. 207—213.

²² Batūra R. Min. veik. P. 144.

²³ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas (toliau — LATSŽ). V., 1976. Т. 2. P. 242. Nurodoma net 11 taip vadinamų vietovių.

²⁴ Papée F. Początki Litwy // Kwartalnik historyczny. 1927. N 41. z. 3—4. S. 469—470.

²⁵ Łatkowski J. Mendog król litewski. Kraków, 1892. S. 8. Prz. 1.

²⁶ LATSŽ. P. 335—338.

- ²⁷ ПСРА. Т. 2: Ипатьевская летопись. С. VI.
- ²⁸ Ten pat. P. VIII, XI.
- ²⁹ Ten pat. P. 818. Paaišk. 41.
- ³⁰ Batūra R. Min. veik. P. 145.
- ³¹ ПСРА. Т. 17: Западнорусская летопись. Спб., 1907. С. 483.
- ³² Batūra R. Min. veik. P. 145—146.
- ³³ Ермолович М. И. О местонахождении древней Литвы и некоторых других балтских земель на территории Белоруссии // Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1985. С. 69—72.
- ³⁴ Ермолович М. И. Па слядах аднаго міфа. Мінск, 1989. С. 26.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць. Мінск, 1986. С. 208.
- ³⁷ Lowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego. Wilno, 1932. T. 2. S. 110. Prz. 2.
- ³⁸ Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. T. 1. S. 86.
- ³⁹ Gudavičius E. Žodžiai apie Vorutą // Voruta. 1989. Nr. 1 (10). P. 4.
- ⁴⁰ Gudavičius E. Kryžiaus karas Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989. P. 96—97.
- ⁴¹ Totoraitis J. Die Litauer unter dem König Mindowe. Freiburg, 1905. S. 51—52. Išn. 2.
- ⁴² Tarasenko P. Lietuvos piliakalniai. V., 1956. P. 65. Išn. 2.
- ⁴³ Mekas K. Liškiavos pilis // Lietuvos pilys. V., 1971. P. 243—244.
- ⁴⁴ LAA. T. 2. P. 99.
- ⁴⁵ Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 137—154. P. 3.
- ⁴⁶ Tarasenko P. Vorutos pilis // Ateitis. 1943 01 23. P. 3—4.
- ⁴⁷ Zabiela G. Lietuvos vėlyvųjų piliakalnių sąrašas // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988. P. 62.
- ⁴⁸ LAA. T. 2. P. 39—40.
- ⁴⁹ Žebrys K. Kame buvo Mindaugo sostapilis? // Draugija. 1909. T. 9, Nr. 35. P. 271.
- ⁵⁰ LAA. T. 2. P. 47.
- ⁵¹ Batūra R. Min. veik. P. 141—165.
- ⁵² Ten pat. P. 142.
- ⁵³ Meyer L. Livländische Reimchronik. Paderborn, 1876. S. 77.
- ⁵⁴ Gudavičius E. Kryžiaus karas Pabaltijyje... P. 179.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Ochmański J. Rec. str.: Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu // Acta Baltico-Slavica. 1967. Vol. 5. P. 363.
- ⁵⁷ Pzv., Jučienė I. Senamiesčių tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau — ATL) 1976—1977 m. V., 1978. P. 47, 49; Jučienė I. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. V., 1989. P. 31, ir kt.
- ⁵⁸ Pzv., Tautavičius A. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. V., 1960. T. 2. P. 4—12, ir kt.
- ⁵⁹ Tautavičius A. Vilniaus pilys // Lietuvos pilys. P. 60—61; Kitkauskas N. Vilniaus pilys. V., 1989. P. 91—127.
- ⁶⁰ Daugudis V., Lisanka A. Vilniaus Žemutinės pilies arsenalo teritorijos archeologiniai tyrinėjimai 1978 metais // Muziejai ir paminklai. V., 1982. T. 4. P. 46.
- ⁶¹ 1982 m. Gedimino kalno ir 1984—1988 m. (?) Katedros archeologiniai tyrinėjimai.
- ⁶² Lisanka A. Vilniaus Gedimino pilies kalno tyrinėjimai 1982 m. // ATL 1982—1983 m. V., 1984. P. 26.
- ⁶³ Kitkauskas N., Lisanka A., Lasavickas S. Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1986. Nr. 12. P. 51—52; 1987. Nr. 1. P. 60—63; Nr. 2. P. 53—57.

- ⁶⁴ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. V., 1968. P. 32.
- ⁶⁵ Gudavičius E. Dar kartą dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko // MADA. 1986. T. 2. P. 53—60.
- ⁶⁶ Daugirdaitė-Jruogienė V. Lietuvos istorija. V., 1990. P. 40. Išn. 5.
- ⁶⁷ Batūra R. Min. veik. P. 162.
- ⁶⁸ 1323 m. Gedimino laiškuose aiškiai parašyta „Vilna“ (Gedimino laišakai. V., 1966. P. 31, 35 ir kt.).
- ⁶⁹ Советская историческая энциклопедия (toliau — СИЭ). М., 1965. Т. 6. С. 192—193.
- ⁷⁰ СИЭ. М., 1963. Т. 4. С. 57—58.
- ⁷¹ Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959. С. 20—21.
- ⁷² Ten pat. P. 33—34.
- ⁷³ Batūra R. Min. veik. P. 144.
- ⁷⁴ Вольтер Э. А. Город Мендовга или где искать Летовию XIII века? Спб., 1910. С. 8.
- ⁷⁵ Būtėnas P. Mindaugio sostinės pėdsakų ieškojimas // Gimtasaī kraštas. 1935. Nr. 3—4. P. 329—334.
- ⁷⁶ A.Ž. Atrasta Mindaugio laikų Vorutos pilis // Lietuvos aidas. 1935 08 03. P. 6.
- ⁷⁷ Vorutos pilis — Mindaugio sostinė? // Mūsų rytojus. 1935 08 06. P. 3.
- ⁷⁸ Volteris E. Kur reikėtų ieškoti Mindaugio sostinės? // Židinys. 1935. Nr. 11. P. 413—416.
- ⁷⁹ Ten pat. P. 415.
- ⁸⁰ Volteris E. Kur buvo Vorutos kalnas ir kodėl reikėtų Variutos piliakalnį ištirti kaipo karaliaus Mindaugio sostapių. 1935 09 30 // MAB RS. F. 154—29. P. 1.
- ⁸¹ Batūra R. Min. veik. P. 149.
- ⁸² Ten pat.
- ⁸³ Telksnytė M., Račkaitis V. Kas ėmėms Vorutos mįslę? // Kultūros barai. 1989. Nr. 10. P. 76—78.
- ⁸⁴ Aikštelės plotas apie 2600 m². Palyginimui kitų svarbesnių rytų Lietuvos piliakalnių aikštelių dydis: Berzgainių — 1000 m², Čiučių — 1000 m², Mažulonių — 1000 m², Narkūnų — 1000 m², Šeimyniškių — 1600 m², Taurapilio — 1500 m², Ukmergės — 800 m².
- ⁸⁵ Piliakalnio matmenys literatūroje įvairuoja. Čia nurodomi autoriaus 1990 m. daryti matavimai.
- ⁸⁶ Zabiela G. Rytų Lietuvos archeologijos paminklų žvalgymas // ATL 1988 ir 1989 m. V., 1990. P. 209.
- ⁸⁷ MAB RS. F. 235—5. P. 7.
- ⁸⁸ MAB RS. F. 235—303. P. 2.
- ⁸⁹ LAA. T. 2. P. 162.
- ⁹⁰ Batūra R. Užpalių pilis // Kraštotyra. V., 1966. P. 66.
- ⁹¹ LECU. Bd. 1. S. 464.
- ⁹² Dubonis A. Lietuvos vaitystė // Lituania. 1990. Nr. 2. P. 97—102.
- ⁹³ Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius. F. 72—881. P. 73. Apie rankraščio datavimą žr.: Katilius A. P. Tarasenos rankraščiai VUB RS // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988. P. 97.
- ⁹⁴ Tarasenska P. Lietuvos archeologijos medžiaga. K., 1928. P. 231.
- ⁹⁵ Gojelis M. Užmirštas piliakalnis // Mūsų kraštas. 1932 08 25. P. 4.
- ⁹⁶ Vienuolis A. Raštai. V., 1988. T. 6, kn. 2. P. 672.
- ⁹⁷ A. Ž. Atrasta... P. 6.
- ⁹⁸ Valstybės archeologijos komisijos medžiaga // Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Dokumentacijos centras. F. 1. Ap. 1. B. Nr. 4. P. 433.
- ⁹⁹ Ten pat. P. 431.
- ¹⁰⁰ Jurginis J. Odė Anykščiams // Tėvynės pažinimas. K., 1989. P. 9.
- ¹⁰¹ Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851—1922 m. V., 1936. P. 120.

- 102 Latvelienė G. Štai jis, tikrasis Liudiškių piliakalnis! // *Anykšta*. 1990
09 04.
- 103 Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. V., 1982. P. 116.
- 104 Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958. T. 1. P. 132.
- 105 Mulevičienė I. Puodų ženklai Lietuvos teritorijoje XIII—XVI am-
žiuje // *MADA*. 1970. T. 1. P. 143.
- 106 Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. М., 1982. С. 178, 228, табл.
IV—17.
- 107 Рябинина Е. А. Костромское Поволжье в эпоху средневековья. М.,
1986. С. 63—64.
- 108 Шноре Э. А. Асотское городище. Рига, 1961. Табл. IV—22.
- 109 Никольская Т. Н. Городище Слободка XII—XIII вв. М., 1987. С. 47,
116—117.
- 110 LAA. V., 1978. T. 4. P. 105.
- 111 Nakaitė L. Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai // *Iš lietuvių kultūros
istorijos*. V., 1959. T. 2. P. 67.
- 112 Шноре Э. А. Асотское городище. Табл. X—14.
- 113 Volkaitė-Kulikauskienė R. Ginklai // *Lietuvių materialinė kul-
tūra IX—XIII amžiuje (toliau — LMK)*. V., 1981. T. 2. P. 21.
- 114 Tautavičius A. Duomenys apie kai kuriuos Anykščių rajono archeolo-
gijos paminklus // *Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvas*. B.
Nr. 267. P. 13 (šiuos lydinius prisimena ir E. Žvirblienė).
- 115 Mikeliūnaitė T. Marčiupio eglė. V., 1990. P. 181.
- 116 Dukša Z. Pinigai ir jų apyvarta // *LMK*. T. 2. P. 405.
- 117 Малинова Р., Малина Я. Прыжок в прошлое. М., 1988. С. 90.
- 118 LECU. Reval, 1857. Bd. 3. S. 687..
- 119 Ten pat. ... Borchwal, nomine Lettow. ..."
- 120 Už istorinės dalies konsultacijas autorius dėkoja ist. m. dr. E. Gudavičiui.

Gauta 1991 m. rugpjūčio mėn.

Summary

GINTAUTAS ZABIELA

WHERE WAS THE CASTLE OF VORUTA SITUATED?

Among the names of places, dating back to the 13th century, Voruta has not been discovered yet. In 1251 Mindaugas defended himself against the allies attacks in this castle. From the beginning of the 19th century up to this day Voruta has been sought in 13 places in Lithuania and Byelorussia. The search was superficial and yielded no positive results. The most weighty hypothesis of Romas Batūra, according to which Voruta was identified with Vilnius, is also much criticised.

Voruta was mentioned only in the manuscript of Hipatius. The analysis of the text shows it to be an authentic and reliable source. According to the description of the castle and historical situation the Voruta castle can be best identified with the Šeimyniškeliai hill fort (Anykščiai region). This is the largest hill fort in East Lithuania. However, the fact of the castle's existence in the 13th or 14th century, was not mentioned in the historical sources. In 1935 Eduardas Volteris put forward a hypothesis about the Voruta castle being situated there, but did not ground his arguments on facts.

Historical and linguistic data do not contradict the place of location of Voruta on the hill fort of Šeimyniškeliai. This was confirmed by the archeological excavations in 1990. The analysis of 100 sq meters showed a short existence of the castle in the 13th century. There was a cemetery near the hill fort. The whole complex of archeological structures came into existence and disappeared simultaneously. Voruta fell into decay soon after the death of Mindaugas. Therefore the name of Voruta was not left in other historical sources.

Trumpai apie autorių

Gintautas Zabiela (g. 1962 m.), nuo 1988 m. Lietuvos istorijos in-to jaun. moksl. bendradarbis, 1991 m. dirbo Kultūros paveldo inspekcijos vyr. valstybiniu inspektoriumi, dabar vėl — Lietuvos istorijos institute. Tyrinėjimų sritis — XI—XIV a. Lietuvos piliakalnių raida.